

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran/ June 2020, 107-118

**EFENDİ-KÖLE DİYALEKTİĞİ İLE BEN VE ÖTEKİ KAVRAMLARI
ÇERÇEVESİNDE BEYAZ KALE**

***White Castle From The Perspective of The Master-Slave Dialectic and
Self and The Other Concept***

(Makale Geliş Tarihi: 04.01.2020 / Kabul Tarihi: 03.05.2020)

Derya GÜLLÜK*

Öz

Orhan Pamuk'un 1985 yılında yayımlanan romanı *Beyaz Kale* Doğulu bir karakter olan ve Doğu'yu temsil eden Hoca'yla İstanbul'a esir olarak getirilmiş Venedikli bir "köle"nin varoluşsal sorgulamalarının merkeze alındığı bir hikâyeyi işlemektedir. Roman, XVII. yüzyılda genç bir İtalyan'ın, Venedik'ten Napoli'ye yaptığı yolculuk sırasında Türk korsanlara esir düşerek İstanbul'a bir köle olarak getirilmesiyle başlar ve bu Venedikli kölenin, Batı'nın bilimine ve yaşam tarzına meraklı olan İstanbullu Hoca'nın emrine verilmesiyle vuku bulan olay, Hegel'in "efendi-köle" diyalektiğini çağrıştıran bir ilişki çerçevesinde yüksek bir gerilimle devam eder. Anlatı, karakterlerin "birbirlerinin yerine geçmesi" ile son bulur. Roman boyunca birbirlerinin geçmişlerini, ilgilerini ve yaşamlarını anlamaya, daha sonra da benliklerini bulmaya çalışan bu iki zıt karakter, "efendi-köle" diyalektiği çerçevesinde bir taraftan kimliklerini bulmaya çalışırken diğer bir yandan "ben" ve "öteki" kavramlarını sorgulayacaklar ve sonuç olarak birbirlerinin hayatlarını yaşamaya başlayarak bu kavramların ne kadar geçirgen olduklarını ortaya koyacaklardır. Köle, nesnenin verili yanlarını dönüştürerek efendinin

* Arş. Gör., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Res. Ass. Bandırma Onyediy Eylül University, Faculty of Human and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, dgulluk@bandirma.edu.tr*, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3704-0984>.

kullanımına uygun hale getirirken bir taraftan da kendini yeniden kurmuş olur. Efendi ise nesne aracılığıyla bağlantı kurduğu köleye daima bağımlı kalır. Romanın merkezinde yer alan Venedikli köle ile Hoca'nın bir araya gelmesi kendiliğinden bir efendi-köle diyalektiğini doğurduğu gibi ben ve öteki ilişkisinin doğmasına da yol açarak bu kavramların ne derecede geçirgen olduklarını ve kimliklerin parçalanmışlıklarını göz önüne sererler.

Anahtar Kelimeler: Efendi-Köle, Ben ve Öteki, Beyaz Kale.

Abstract

Orhan Pamuk's novel *White Castle*, published in 1985, carries a story centred on existential inquiries between a Venetian slave brought to Istanbul and a Hodja, who represents an Oriental character. The novel begins when a young Italian in the seventeenth century was taken captive to Turkish pirates as a slave to Istanbul during his journey from Venice to Naples and after this Venetian clan is given to the Istanbulian Hodja who is curious about the science and lifestyle of the West it continues with high tension in the context of a relationship that evokes Hegel's "master-slave" dialect. The narrative ends with the characters "substituting for each other". Throughout the novel, these two contrasting characters trying to understand each other's past, their identity and their lives and then try to find their selves will try to find their identities and on the other hand, they will question the concepts of "self" and "the other" in the context of the "master-slave" dialect and as a result beginning to live each other's lives, they will reveal how permeable these concepts are. While the slave transforms the given parts of the object and makes it suitable for the use of the master, he also reestablishes himself at the same time. The master is always dependent on the slave he connects with him through the object. What constitutes a master-slave dialect is that Venetian slave and the Hodja, the main characters of the novel come together spontaneously by creating self and the other relationship and it reveals the fragmentation of identities and permeable features of these concepts.

Keywords: Master-Slave, Self and The Other, White Castle.

Giriş

Orhan Pamuk, *Beyaz Kale* romanında, efendi-köle konumunda karşılaşan iki farklı kişinin, ötekiyle karşılıklı yer değiştirmesinin neticesinde ortaya çıkan kimliklerin ne derece geçirgen olduklarını ele almış ve Hegel'in efendi-köle diyalektiğini bize hatırlatacak şekilde bu hikâyeyi işlemiştir. Venedik'ten Napoli'ye gitmekte olan bir gemiye Türkler tarafından el koyulmasıyla birlikte esir alınan ve İstanbul'a getirilen Venedikli bir köleyle, İstanbul'da köleye bire bir benzeyen ve bir ilim adamı olan Hoca'nın karşılaşmalarıyla birlikte ikili karşıtlıklar –efendi-köle/ben ve öteki-

çerçevesinde gelişen olay örgüsü bu ki farklı kültürden gelen kişilerin inişli çıkışlı ilişkileriyle devam eder.

Venedikli köle ile Hoca'nın arasındaki efendi-köle diyalektiği iki taraf arasındaki bir irade mücadelesidir. Bu mücadelede galip gelecek olanın bir özbilinç geliştirerek efendi konumuna yükseleceği, diğerinin ise boyun eğerek köleleşeceği hikâyeden ziyade bir çatışma ortamı oluşarak efendi ile kölenin her an yer değiştirebileceği bir serüvene dönüştüğünü görürüz. Bir noktadan sonra da artık kimlikler bir birine geçmiş bir şekilde karşımıza çıkacak ve kimin efendi kimin köle olduğunun bir ehemmiyeti de kalmayacaktır.

Ben ve öteki'nin, karşılaşması, *Beyaz Kale*'de bir çıkış noktası olarak alınmış ve benliğin bilincinde olan efendi ile kendisine bir özbilinç kurma yolunda olan kölenin serüveni bu dinamikler çerçevesinde örülmüştür. Aslında varoluşsal bir savaş içerisine girecek olan efendi ve köle, kendini "ben" konumuna koyan tarafın karşılaşmanın krizi ile mücadelesi olarak da görülebilir. Benliğin farkında olan efendi ile kendine bir özbilinç kurma yönünde çalışan köle bir noktada karşı karşıya gelecek ve karşılıklı bir savaş başlayacaktır. Venedikli köle bu yolda zekâsıyla ön plana çıkarak kendisine bir özbilinç kurma yolunda önemli bir merhale alacaktır. Benliğin farkında olan efendi ise öteki'nde kendini görecektir ve bu yolda benliğini sorgulayabilecektir.

I. Bir "Özbilinç" Arayışı: Efendi-Köle Diyalektiği

"İnsanın kendi sesini duyması demek aslında iki değişik kaynaktan beslendiğini fark edip aptalca birisini seçme telaşına düşmeden, bütün gücüyle iki kimliğe de, iki kaynağa da daha çok sarılarak bir yeni üçüncü sesi çıkartmaya çalışmasıdır. İki sestem yalnızca birine sarılmanın tutarlılık olduğunu sanmak en büyük akılsızlıktır. İkisine de sonuna kadar sarılırsanız sizin kimliğiniz olan asıl üçüncü ses çıkar. (...) Hayallerimiz, masallarımız, topraklarımız ve evlerimiz gibi, kimliklerimiz de yavaş yavaş değişir hep."

Orhan Pamuk, *Öteki Renkler*

Modern felsefenin önemli isimlerinden Hegel, "insan özbilinçtir." der ve özbilincin doğuşunu, insanın niçin ve ne zaman "ben" demeye başladığını anlatmak için "efendi-köle" diyalektiğine başvurur. İnsanlar arası ilk ilişki olarak savaşı gören Hegel, insanın kendi öznel hakikatini nesnel bir hakikat haline getirebilmesi için,

yani kendini kabul ettirebilmesi için, ölesiye bir savaşa girmesi gerektiğini ileri sürer. Bu savaşta taraflardan birinin tutumunu değiştirmesi kabul edilme kavramının bir gereğidir. Eğer taraflardan her ikisi de başlangıçtaki tutumu korusaydı biri ölecek dolayısıyla kabul edilme kavramı imkânsız bir hale gelecekti. Efendinin amacı kendini kabul ettirmekse, o, bu savaşın sonunda hasmının hayatını bağışlamalı ve onun yalnızca özerkliğini yok etmeli, ya da onu köleleştirmelidir. Sonuçta zorunlu olarak taraflardan biri kabul edilecek diğeri ise yalnızca kabul etmekle yetinecek yani bir “köle” ile bir “efendi” ortaya çıkacaktır. Köle bağımlı varlık, efendi ise bağımsız varlıktır (Bumin, 2016: s. 32-37). Bilinç başkaları tarafından tanınmadıkça kendisini kavrayamaz ve verilen bu savaşta kendi hayatını kaybetmeyi göze alamayarak başlangıçtaki hedefinden vazgeçen birey (köle) diğerrinin özbilincini kabul ederek köleleşmiş olur. “Köle, emeği ile efendinin varlığının maddi koşullarını sağlayan araçsal bir beden gibi ortaya çıkar ve kölenin maddi ürünleri hem kendisinin maduniyetini, hem de efendinin tahakkümünü yansıtır.” (Butler, 2004: s. 41). Bu şekilde ötekine boyun eğerek köleleşen bir bilinçle, öteki tarafından tanınarak efendi konumuna yükselen bir bilinç arasındaki savaş bütün bir yaşama sirayet ederek “efendi-köle” diyalektiğini doğurmuş olur (Bumin, 2016: s. 45). Fakat “efendi-köle” ilişkisiyle sonuçlanan kendini kabul ettirme uğruna savaşın sonunda, bir özbilinç için hayatın vazgeçilmezliğini anlayan tek taraf, onu kaybetme korkusu karşısında köleliği kabul eden taraf değildir. Savaştan zaferle çıkan efendi de aynı sonuca varır. Çünkü her ne kadar o, kendisinin hayatını saygınlığı elde etme uğruna harcamayı göze aldıysa da, kendisi bir özbilinç olarak kabul ettirmek için karşısındakinin hayatta kalmasının zorunlu olduğunu görerek, bu dolaylı yolla, hayatın öneminin farkına varır (Bumin, 2016: s. 32). Neticede ortaya çıkan, “biri özü kendi-için-olmak olan bağımsız bilinç, öteki ise özü bir başkası için yaşamak ya da var olmak olan bağımlı bilinçtir; birincisi Efendi, ikicisi Köledir.” (Hegel, 2004: s. 136).

Modern roman efendi ve köle arasındaki güç ilişkisini her yönüyle ele almış ve işlemiştir. Bu çoğunlukla da psikolojik bir boyutta ortaya konmuştur. Efendinin köleye, kölenin efendiye egemen olabilmek için giriştiği kurnazlıklar, diğerrinin iradesine nüfuz edebilmek için kendi iradesini yok edebilmek becerisinden geçer. Ve kendi iradesine gem vurabilen efendi olur. Sınırlanmış bu iradeyi köle, kendisine uzanan bir arzu olarak yanlış yorumlayacak ve bu arzuya boyun eğecektir. Ama aynı zamanda gururlanacaktır da. İşte bu gururla bu kez o kendi iradesini dizginlemeyi deneyecek ve başarılı olduğu ölçüde bir rol değişimini gerçekleştirerek, efendinin yerine geçecektir (Parla, 2006: s. 86).

Beyaz Kale'deki Hoca-köle ilişkisi Hegel'in efendi-köle diyalektiğini hatırlatır. Bu diyalektik iki taraf arasındaki bir irade mücadelesidir. Efendi köleye, köle de efendiye kendi iradesini ortadan kaldırarak hükmetmeye çalışır. Kim iradesini sınırlayabilirse, o efendi olacaktır. Köle bu sınırlanmış iradeyi kendine yönelik bir arzu olarak aşırı yorumlayacak, bu aşırı yorum aynı anda hem boyun eğmeye hem

de gurura yol açacaktır. Bu sefer gururlanan köle kendi iradesini sınırlamaya çalışacak ve eğer bunu başarırsa rollerde bir değişme olacak, köle efendi haline gelecektir (Koroğlu, 2006: s. 83). Artık bir yerde “Köle kölelikten çıkıyor, efendi efendilikten. Ve birbirlerinin kimliklerine bürünüyorlar.” (Naci, 2006: s. 159)

Hegel’in söylediği gibi, efendilik ve kölelik mutlak roller değildir. Köle varlığın verili yanlarını dönüştürerek efendinin isteklerine uygun hale getirmekle yükümlüdür (Bumin, 2016: s. 45). Köle, kendisine özbilinç verecek çalışma ile nesneyi değiştirip dönüştürürken, kendini de eğitir ve biçimlendirir. O, bu haliyle tam bir savaş içerisinde. Bunun için de çalışmalı, verili imkânlar çerçevesinde kendini kanıtlamalı ve aşmalıdır. Bu doğrultuda *Beyaz Kale*’de Venedikli kölenin imkânlar çevresinde çabasını görebiliyoruz: “Beni küreğe vereceklerdi ki, kitaplarımı gören Reis sordu: İdrardan ve nabızdan anlıyor muydum hiç? Anladığımı söyleyince hem küreğe verilmekten kurtuldum hem de bir iki kitabımı kurtarmış oldum.” (Pamuk, 2018: s. 13). Köle bilgisiyle diğer esirlerden ayrılır ve özel bir ilgi görür. Bilgisi doğrultusunda taltif edilir:

“Zindan berbat bir yerdi, küçük izbe hücrelerinde yüzlerce esir pislik içinde çürüyordu. Yani mesleğimi uygulamak için bol bol insan buldum orada, bazılarını da iyileştirdim. Sırtı, bacakları ağrıyan gardiyanlar için reçeteler yazdım. Böylece beni gene ötekilerden ayırdılar ” (Pamuk, 2018: s. 14).

Bilgisinin getirmiş olduğu bu mükafattan sonra “sıradan bir köle” olmaktan kendisini kurtaran Venedikli, daha ışıklı bir hücreye verilir. Az da olsa para kazanmaya ve Türkçe öğrenmeye başlar. Yaptığı ilaçlarla Paşa’yı da iyileştiren köle, artık sıradan bir köle değil, bilgisinden yararlanan, kendisine ihtiyaç duyulan bir köle’dir. Bir gün Paşa’nın konağına çağrılan köle, kendisine ikizi gibi benzeyen Hoca’yla karşılaşır; “Az sonra odanın öteki kapısı açıldı, içeri benden beş altı yaş büyük biri girdi, yüzüne bakınca şaşırımdı, korktum birden! Odaya giren inanılmayacak kadar bana benziyordu. Ben oradaydım!” (Pamuk, 2018: s. 13). diyerek şaşkınlığını ifade eder. Bu ilk karşılaşmada şaşırın taraf köle’dir. Zira köle özgür değildir, Hoca özgürdür. Köle güçsüzdür, Hoca ise kendinden emin bir iktidar gücünü temsil etmektedir. Nitekim ilk tanışmalarında köleyi umursamayan, aşağılayan Hoca, tanıdıkça onu dinlemeye değer bulur ve sonuçta birlikte araştırmaya, birlikte bulmaya ve birlikte yürümeye karar verirler. Ve nihayetinde Hoca/efendi Venedikliden/köleden yardım isteyerek, “Yardım et bana” diyecek, ona, “Beraber onları düşünelim, tek başıma ilerleyemiyorum ” (Pamuk, 2018, s. 36) diyerek, öteki’ni tanıma isteğiyle bir özbilinç olma yoluna girecektir. İsteği, özbilinç için zorunlu bir ön-koşul olarak gören Hegel, bu durumun yalnızca insanın “ben” demesini sağlamadığını, verili olanı değiştirmeye yönelttiğini de vurgular (Bumin, 2016: s. 37). Bu nedenle “niye benim ben” sorusu efendinin bilincindeki en önemli kalkış noktasıdır ve artık Hoca eski “Hoca/ben/efendi” değildir. Köle konuştuğu ve Hoca’nın kendisiyle yüzleşmesini sağladıkça onu bütün örtülerinden arındırır. Hoca artık kendi kötülüklerini

yazmaya başlayacak ve yazdıkça daha çok kendi olmaya başlayacaktır. Artık efendilik ve kölelik kavramları da muğlaklaşmıştır ve efendi kendine olan güvenini yitirmeye başlayarak bir çöküşe doğru gidiyordur:

Sonraki saatlerde ağır ağır çözülüşünü seyrettim. Kendini suçlayan bir şeyler yazıyor, sonra, yazdıklarını bana göstermeden yırtıyor, her seferinde kendine olan güven ve saygısını daha da kaybetmiş olarak, ama kaybettiklerini bulma umuduyla yeniden başlıyordu. (...) kendini hor gördüğü için beni hor göremiyordu artık; onunla geçen ilk günlerimde bir yanılısamayla varsaydığım eşitlik duygusunu sonunda bulduğumu düşünüyordum, çok memnundum. ” (Pamuk, 2018: s.53-54).

Bu aşamadan sonra onların yer değiştirmeye başladıkları nokta olacaktır. Artık ne köle köleliğini ne de efendi efendiliğini sorgulamaksızın birbirlerini bilmeye, tanımaya koyulacaklardır. Böylelikle artık bir masa etrafında efendi ve köle buluşacak, karşılıklı hayallerini, rüyalarını, günahlarını ve içlerindeki ötekini yazmaya başlayacaklardır. Böylelikle köle efendisinin kendi içinden dışarıya çıkmasını sağlayacaktır. Hoca/efendi “ötekilerin düşüncesini öğrenmek istiyordu(r)” ve “Köle” Hoca’da ötekini öğrenme isteğini uyandırır. Hoca da kölenin mühendislik, tıp, kozmografya bilgisini öğrendikçe aslında kendi bilgilerinin ne kadar yetersiz olduğunu anlar. Bu bir manada Hoca’nın kendini, sınırlarını keşfetmesidir. Bu keşif kölenin bir alametifarikasıdır: “Hoca’ya farkına varmadan bir keşif yaptırdığımı, kendisinin ve benzerlerinin pek kesin ve açık olmasa da zayıf noktalarını ortaya çıkardığımı söylemiş olmalıyım.” (Pamuk, 2018: s. 55) diyerek dile getirecektir Venedikli köle. *Beyaz Kale*’de Hoca ve Venedikli arasındaki efendi-köle ilişkisi değişken, inişli ve çıkışlı bir ilişkidir. Hegel’in efendi-köle diyalektiğinde vurgulandığı gibi özne ve nesne için önkoşul olan “bilinçlilik”in *Beyaz Kale*’nin anlatı dinamikleri içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Köle olarak getirildiği ülkede başlangıçta bir korku içerisinde olan Venedikli kölenin zaman içerisinde çalışarak geçirdiği dönüşüm onun özbilinç kazanma noktasında önemli bir merhale olacaktır. Özbilinçin kurulmasında korku ve çalışma iki önemli kavram olarak karşımıza çıkar. Korku, insanın doğuştan getirdiği eğilimlerini, anlık isteklerini bastırmasına, ertelemesine yol açarak gerçek anlamda “çalışma” denen etkinliği başlatabilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, köle çalışma yoluyla yapısal bir değişikliğe uğrayacak ve kendi özgürlüğünü kazanarak özbilinç olma yolunda önemli bir merhaleyi geçmiş olacaktır (Bumin, 2016: s. 40-43). Venedikli kölenin, esir olarak İstanbul’a getirilmesiyle birlikte başlayan “kölelik” macerası başlangıçta korkunun hüküm sürdüğü ve benliğin henüz kendini bir bilinç olarak kavrayamamasının neticesinde bir tedirginlik halinde sürecektir. Fakat köle bu korkuya yenilmeyecek, zekasıyla kendisini ötekilerden ayıracaktır. Bunun için de çalışması ve kendisini bir “ben” olarak yaratması gerekiyordur ki bunu da başaracaktır. Çalışmalarıyla öncelikle efendisi tarafından tanınacak sonrasın da ise kendisi bir özbilinç geliştirerek kölelikten efendiliğe adım atacaktır.

II. Efendi-Köle Diyalektiğinden ‘Ben’ ve ‘Öteki’ Kurgusuna

“Ben” ve “öteki” kavramları, “ben”in, “öteki”nin ve aralarında kurulan ilişkinin niteliğinin tartışıldığı bir süreç neticesinde sınırları çizilen kavramlardır. Birey, toplum içerisinde kendine bir kimlik oluşturabilmek için öncelikle kendisini tanımladığı bir “ben” kavramı geliştirir. Sonrasında ise kendisini “öteki”lerden ayıran hususlar üzerinde durur ve bunları keşfederken aynı zamanda ötekilerin kendisinden farklı yönlerini de keşfeder. Böylece bir “ben” kimliği oluşurken ondan ayrı olarak bir “öteki”nin varlığı da açığa çıkmış olur. Bu durumda “ben” kendini “öteki”lerden daha yukarıda ve üst bir yerde konumlandırırken bir ötekileştirme de beraberinde gelir. Bu noktada, özellikle tarihi süreçte, ben ve ötekinin köklerini inşa eden bilinç etkenine dikkat çekilmektedir. Ben için de öteki için de var olmanın yolu, kendi varoluşunun bilincinde olmasından geçer (Sartre, 2009: s. 7). Hegel’in ise, kendisinden farklı olanı dışlayan ve olumsuzlayan tavrıyla tanımladığı ve özbilinç olarak adlandırdığı, kendi varoluşunun bilincinde olma durumu, ben’i ben olmayandan özce farklı ve ben olmayana karşıt olarak kendini oluşturmakta ve “ben”i açığa çıkarmaktadır (Kojève, 2001: s. 80-87). Ben olmayan, Sartre’a göre de hem ben’in varoluşu için bir ön koşul, hem de özbilinç için elzemdir (Sartre, 1985: s. 94). Fakat bilinci özbilinç haline getirecek olan, “ben” olmayana bakışı, ona yaklaşımı ve onunla kurduğu ilişkidir. Bu ilişkide ben’in kendisine karşıt olarak kurduğu ötekinin, kendi varoluşunun bilincinde olan bir diğer bilinç olarak kavranması ben için hayati bir öneme sahiptir. Neticede, ben’in nesnelere kurduğu ilişkiden ziyade diğer bilinçlerle kuracağı ilişki temeldir, özbilincin doğması bir nesneye değil, bir başka özneye bağlıdır (Bumin, 2016: s. 39).

Ben ve öteki’nin, karşılaşması, *Beyaz Kale*’de bir çıkış noktası olarak alınmış ve benliğin bilincinde olan efendi ile kendisine bir özbilinç kurma yolunda olan kölenin serüveni bu dinamikler çerçevesinde örülmüştür. Aslında varoluşsal bir savaş içerisine girecek olan efendi ve köle, kendini “ben” konumuna koyan tarafın karşılaşmanın krizi ile mücadelesi olarak da görülebilir. Öteki-ben krizini dengelemede ben’in ürettiği iki çözüm yolunu Dominique Schnapper’in ortaya koyduğu öteki ile kurulan iki temel ilişki biçimi kapsamında detaylandırmak mümkündür. Farkın saptanmasına dayanan ilk tutumda, ben, öteki’ne değer biçerken kendisini ölçüt olarak almıştır ve öteki’ni kendisinin eksik hali olarak görmektedir. Böylece öteki, değiştirilmesi mümkün olmayan bir aşağıda olma hâli içinde donup kalmaktadır. Öteki’nin reddini öneren farklılaştırıcı tutum, kendi ile öteki arasındaki farkı, farklı olanın çıkarılması, dışlanması ya da en uç durumda yok edilmesiyle sürdürmeye çalışmaktadır. İlk tutumun aksine evrenselciliği ilke edinen ikinci ilişki biçimi ise öteki’nin bir başka kendi olduğunu ileri sürmektedir. İnsanların sadece insan olmaktan dolayı eşit oldukları düşüncesine dayanan bu tutum, başkasının özdeş olduğunu düşünmeden eşit olabileceğini tasarlamak zor olduğu için öteki’ni kendi özgürlüğü içinde algılamaz ve “ben” gibi olmak durumunda bırakır. Böylece evrensel olan, “ben”in kültüründe asimile edilir. Bu da öteki’yi kendine benzetererek yok etme

biçimidir. Burada söz konusu olan öteki'ni dışlamak değil, kendine benzetebildiği ölçüde onu inkâr ederek içine almaktır (Schnapper, 2005: s. 25-28).

17. yüzyıl İstanbul'unda geçen *Beyaz Kale*'nin iki kahramanından biri olan Venedikli genç köle, Napoli'ye gitmek için bindiği geminin Türk korsanlar tarafından kaçırılması üzerine esir olarak İstanbul'a getirilir ve zindana atılır. Venedikli köle Türk korsanları, kendisinin hekim olduğuna inandırarak zindanda da olmuş olsa diğer esirlere kıyasla daha iyi bir yaşam sürmeye başlar. Zekâsı ve bilgi birikimiyle birçok kölenin hastalığını ve yaralarını tedavi eden Venedikli köle, esir düştüğü konağın sahibi Paşa'nın hastalığını da iyileştirince diğer esirlerin arasından sıyrılır. Onun bilgi, beceri ve zekâsından emin olan Paşa, bu Venedikli köle ile Hoca diye çağrılan ve adı anlatı boyunca hiç geçmeyen Osmanlı bilgininin birlikte çalışarak, yakında gerçekleşecek olan oğlunun düğünü için havai fişek gösterileri düzenlemelerini ister. Venedikli köle ile Hoca'nın bu ilk karşılaşmasında, köle Hoca'yla aralarındaki benzerlikten oldukça etkilenir. Fakat ona göre fark edilmemesi olanaksız olan bu benzerlikten, Hoca'nın çalıştıkları sürece hiç bahsetmemiş oluşu ilginçtir. Havai fişek gösterisi için Hoca'yla tanıştırılan Venedikli ise daha ilk karşılaşmada aralarındaki benzerliği fark ettiğinde tedirgindir:

“Bakışlarını üzerimde hissederken aramızdaki benzerliği fark etmemesi beni tedirgin ederdi. Bir iki kere de benzerliği sezdiğini, ama bunun farkında değilmiş gibi davrandığını düşündüm. Sanki bana bir oyun oynuyordu; beni küçük bir deneyden geçiriyor, benim anlayamadığım bazı bilgiler ediniyordu. Çünkü ilk günlerde hep öyle bakardı: Bir şey öğreniyormuş, öğrendikçe meraklanıyormuş gibi.” (Pamuk, 2018: s. 19).

Her ikisi de bu karşılıklı bakışmanın farkındadır. “O günlerde üzerinde anlaştığımız tek konu belki de buydu: ikimiz de birbirimizi küçümsüyorduk.” (Pamuk, 2018: s. 20). Havai fişek gösterilerinin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte kölenin Hoca'yla yolları ayrılır. Kendisini Hoca'nın bakışının nesnesi gibi hisseden Venedikli kısa bir süre için de olsa onun bakışlarından kurtulduğuna memnundur: “Bütün gün beni gözetleyen bu meraklı adamın kıskanç gözlerinden kurtulduğum için rahatlamıştım.” (Pamuk, 2018: s. 23). Fakat bu rahatlık uzun sürmez ve Paşa, Venedikli kölenin din değiştirmesi halinde kendisini elleriyle evlendireceğini söylediği halde Venedikli din değiştirmez ve Paşa tarafından köle olarak Hoca'ya hediye edilir. Venedikli, Hoca'ya köle olarak verildikten sonra artık onun bakışı altında yaşamak zorundadır.

“Lokmalarımı çiğnerken, Hoca da keyifle beni seyrediyordu. Pazardan yeni aldığı güzel atını beslerken ona ileride yaptıracağı işleri düşünerek keyiflenen köylü gibi bakıyordu bana. Hoca'nın (...) bu bakışını sık sık hatırladım.” (Pamuk, 2018: s. 25).

Venediklinin (kölenin) ve Hoca'nın (efendinin) aynı çatı altında yaşamaya başlamasıyla birlikte aralarında inişli çıkışlı bir ilişkinin başladığını ve her ikisinin

de kimliklerini sorguladıklarını görmeye başlarız. İki ayrı dünyadan gelen bu iki insanın ilişkileri zamanla bir güç savaşına dönüşür, kıskançlığın ağır bastığı bir sevgi-nefret ilişkisi halini alır. Birbirlerinden bir şeyler öğrenmeye çalışırken, her ikisi de hep öğretenin kendisi olduğuna inanmak ve bunu karşısındakine hissettirmek ister. Birlikte geçirdikleri süreç içerisinde bazen biri, bazen diğeri üstün konumda bulur kendini. Bazen suskunluklarıyla, bazen sözleri ya da kayıtsızlıklarıyla birbirlerine işkence eder ve bundan da haz duyarlar. Ancak her ikisi de birbirlerine ihtiyaçları olduğunu ve ayrı yapamayacaklarının farkındadırlar. Birlikte çalıştıkları projelerde birlikte sevinir, başarısız olduklarında da birlikte üzülmürler. Yıllar geçtikçe birbirlerine sırlarını açar, geçmişlerini anlatır, günahlarını, yalanlarını itiraf eder, rüyalarını anlatır ve bunları bir masada oturarak yazarlar.

Venedikli köleyle karşılaşmasından itibaren Hoca -kendi kimliğinin oluşumunun ilk evrelerinde- benliğini sorgulayacaktır ve “Niye benim ben?” sorusuyla varlığının arayışı içerisine girecektir. Köle ise Avrupalıların da bu soruyu kendilerine çokça sorduklarını ve niye kendisi olması gerektiğini düşünmesini tavsiye eder. Köle, Hoca’nın “onlar” dediği Avrupalıların kendilerinin kendileri olduklarını anlamak için aynaya baktıklarını söyleyince, Hoca da aynaya bakmaya karar verir:

“Onların aynaya baktıklarını, hem de buradakilerin yaptıklarından çok daha fazla aynaya baktıklarını söyledim. Yalnız kralların, prenseslerin, soyluların sarayları değil, sıradan insanların evleri de özenle çevrelenip duvarlara dikkatle asılmış aynalarla doluydu; ama bir tek bundan değil, durup durup kendilerini düşündükleri için de bu işte ilerlemişlerdi. ‘Hangi işte?’ diye sordu beni şaşkırtan bir merak ve saflıkla. Söylediklerime kelimesi kelimesine inandığını düşündüm, ama sonra gülümsedi: Demek, sabahtan akşama kadar aynalara bakıyorlar!”(Pamuk, 2018: s. 47).

Hoca, bu benlik keşfinin ilk aşamasında Avrupalılar (ötekiler) gibi kendi varoluşunu ve kendi bedenini aynaya bakarak keşfetmeye çalışacaktır. Bu durumda özbilinç gerçekliğini, başka özbilinçlerle olan karşıtlığında ve onların kendisi için nesne olan başkalığında kavramak zorundadır. Özbilinç aşamasında bilincin sadece nesnesiyle sınırlı “öteki” ile olan diyalektği, ayrıca öteki bilinçlerle olan diyalektğe dönüşmüştür. Bir başka deyişle, bilincin kendi içinde karşılaştığımız öteki diyalektği, bilincin doğayla karşıtlığı toplumsal alana aktarılmıştır. Hegel, özbilincin ancak diğer bilinçler ya da özbilinçler karşısında ve onların dolayımından geçerek gerçekleşebileceğini savunur. Henüz özbilinç olamamış olan bilinçlilik, nesneyi kendisiyle karşıtlığında kavrar ya da kendisini nesnesinden ayırır, onu kendisine karşıt olarak konumlandırır. Bilinç, özbilinç nitelemesini kazanırken, özbilincin “ben”i salt bilgikuramsal anlamda kendini soyut bir özdeşlik olan bilen bir “ben” değildir; o daha çok kendini bilmenin ve düşünen bir “ben” olmanın ötesinde isteyen bir “ben”dir. Ve Hoca artık özbilinç olma yolunda, kölesini birlikte aynaya bakmaya zorlayarak kendi varoluşunu ve kendi bedenini aynaya bakarak keşfetmeye çalışacaktır.

“Elini omzuma koyarak yanıma geçti. Dertleştiği bir çocukluk arkadaşıydım sanki. Parmaklarıyla enseme iki yanından sıkıştırdı, beni çekti. “Gel birlikte aynaya bakalım.” Baktım ve aynanın çığ ışığı altında, bir daha gördüm ne kadar çok benzeştiğimizi. Sadık Paşa’nın kapısında beklerken onu ilk gördüğümde de bu duyguya kapılmıştım, hatırladım. O zaman, olmam gereken birini görmüştüm; şimdiyse, onun da benim gibi biri olması gerektiğini düşünüyordum. İkimiz birmişiz! Şimdi, bu bana çok açık bir gerçekmiş gibi geliyordu. Elim kolum bağlanmış, tutulup kalmış sanki. Kurtulmak için bir hareket yaptım, sanki benim, ben olduğumu anlamak için: aceleyle ellerimi saçlarımın içinde gezdirdim. Ama, o da yapıyordu aynı şeyi, üstelik ustalıklarla, aynanın içindeki simetriyi hiç bozmadan. Bakışımı da taklit ediyordu, kafamın duruşunu, aynada görmeye katlanamadığım, ama korkunun merakıyla gözümü alamadığım dehşetimi de tekrarlıyordu: arkadaşının sözlerini ve hareketlerini taklit ederek onu sinirlendiren bir çocuk gibi neşelendi sonra. Bağırды! Birlikte ölecekmişiz! (...) Ruhumu ele geçirdiğini söyledi sonra; tıpkı, az önce hareketlerimi taklit ederken yaptığı gibi, artık ne düşünüyorsam o biliyormuş, ne biliyorsam o düşünüyormüş!” (Pamuk, 2018: s. 64-65).

Yukarıda bahsedilen bölüm, o sıradaki veba salgını ve Hoca’nın vücudunda belirmeye başlayan yaralarla ilgili olmasına rağmen, “ben” ve “öteki”nin beklenmedik buluşması ve o zamana dek birbirlerinden farklılıklarıyla beslenen benlik duygularının, bu farklılıkların belirsizleşmesiyle birlikte kaybolmasını çağrıştırdığı da kesindir. Aradaki sınır yok olmaktadır. Kişinin kendisini tanımlaması için “öteki”ni tanıması, onun hakkında bilgi sahibi olması lazımdır. Kendisini “öteki” üzerinden tanımlamak, ne olduğunu bilmeye de yardım eder. Onun için Hoca, hatıralarını yazmaya “niye benim ben” sorusuyla başlar ve bu sorunun altına “aptallar” olarak tanımladığı ötekileri koyar. Ne olmak istemediğine karar verdiğinde ne olmak istediğini de bulacaktır. Fakat, “Doğu’dan getirilen o pahalı ve temiz kağıtların üstüne, her sabah “Niye benim ben” diye yazmaya başladı, ama bu başlığın altına ötekilerin neden o kadar aşağılık ve ahmak olduğundan başka bir şey yazamıyordu” (Pamuk, 2018: s. 50). Hoca, “Yakından tanıdığım aptallar” olarak tanımladığı “öteki”leri yakından tanımak ve böylece kendini bilmek istiyordur fakat bunu bilmenin de bir işe yaramayacağı kanaatine vararak bir aşama kaydedecektir. Yavaş yavaş bir dönüşüm yaşamaya başlayan Hoca için Venedikli köle, “bana öyle geliyordu ki, artık köle ben değil de o, evin kötü insanı ben değil de o olacaktı” diyerek bu dönüşümün altını çizecektir. Bunun yanı sıra Hoca, Venediklinin yerini alacağını söylemektedir. Sakalını kesip onun kıyafetlerini giyecektir. Venedikli ise sakal bırakıp Hoca’nın kıyafetlerini giyecek ve ona özgürlüğünü verecektir ki kendisi onun yerine İtalya’ya gitsin:

“Elbiselerimizi, telaşa kapılmadan ve konuşmadan, değiştirdik. Ona yüzüğümü ve yıllarca ondan saklamayı başardığım madalyonumu verdim. İçinde anne-

annemin annesinin resmi ve nişanlımın kendi kendine beyazlaşan saçları vardı; sanırım sevdi onu, boynuna taktı. Sonra çadırdan çıkıp gitti. Sessiz sisin içinde ağır ağır kayboluşunu seyrettim” (Pamuk, 2018: s. 113).

Artık Efendi köle, köle ise efendi olmuştur. sonuçta efendilik ve köleliğin mutlak roller olmadığı, ben ve öteki kavramlarının ise ne denli geçirgen olduğu gün yüzüne çıkmıştır.

Venedikli, Hoca'ya kendi hayatı hakkında anlattıklarını onun nasıl tüm ayrıntılarıyla hatırladığını ve bunlardan kendisine göre “tuhaf ve gerçekdışı bir düşsel ülke” (Pamuk, 2018: s. 66). kurduğunu anlayınca şaşkına döner:

“Hayatım kendi denetimimden çıkmış da, onun elinde başka yerlere sürükleniyor, benim de, başıma gelenleri rüya görür gibi uzaktan seyretmekten başka, elimden bir iş gelmiyordu sanki (Pamuk, 2018: s. 66).

Nitekim, “öteki hem kimliğinde hem de benlikten farklılığında kabul edilir ve sonuç olarak benlik kendisinin tamamen öteki'ye bağlı olduğunu keşfeder. Ötekinin tanınması ve arzusu, benliğin kendisini başka bir benlikte yansıtılmış olarak görmesini ve her iki benliğin de tüm yönlerini etkileyecek ilişkiler ve bağımlılıklar için bir bağlantı noktası bulmasını sağlar.” (Douzinas, 2014: s.213) Böylelikle Hoca ve Venediklinin birbirlerine benzeyişi, kimliklerinin birbirine dönüşümü ve yer değiştirmeleri, “ben” ve “öteki” sorununu da ortadan kaldıracaktır. Hoca, Venediklinin kimliğine bürünüp onun hayatını yaşamaya giderken, İstanbul'da kalan Venedikli kendinde iki kimliği de barındırarak yaşamını sürdürür.

Sonuç

XVII. yüzyıl İstanbul'unda geçen Beyaz Kale'de olay örgüsü, kendiliğinden Hegel'in efendi-köle diyalektiğini doğurmuştur. Romanın merkezinde yer alan Hoca ile Venedikli kölenin bir araya gelmesinin, karakterlerin ben ve öteki ilişkisi çerçevesinde kimliklerini sorgulayarak, onları bir kimlik arayışı içerisine sürüklediğini görürüz. Hoca, kimlik oluşumunun ilk evresinde “Niye benim ben?” sorusunu hem kendisine hem de karşındakine (ötekine) sorarak kendi varlığının arayışları içerisine girmiş ve kölenin de tavsiyesiyle kendi varoluşunu ve kendi bedenini aynaya bakarak keşfetmeye çalışmıştır. Hoca'nın, niye kendisi olduğunu anlamak için aynaya bakma gereği duyması ve köleyle birlikte aynaya bakmaları, birbirlerini görmeleri, kimliklerini sorgulamaları için önemli bir metafor olmuştur. Kişinin kendisini tanıması için ötekini tanıması, onun hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Birlikte bakılan ayna iki zihinde de birçok değişim ve dönüşüme ışık tutmuş, kimliklerin geçirgenliğini bizlere de yansıtmıştır.

İnsan, içinde daima bir ötekini, gölgesini, diğer bir yüzünü taşır. Özbilince erişmek için zıtlıklar karmaşası içerisinde olan insanın, kendi içsel değerleriyle ve ötekiyle daima barış içerisinde olması şarttır. Hoca ile Venedikli kölenin ilişkisi de bu düzlemde ikili zıtlıklarla –efendi-köle /ben-öteki- çevrelenmiş, çeşitli çatışmalar

neticesinde kimliklerin ne derecede geçirgen oldukları ortaya konmuştur. Efendi ile köle arasındaki ilişki öylesine muğlaklaşmıştır ki kimin efendi kimin köle olduğu anlaşılmadığı gibi bu durumun bir ehemmiyeti de kalmamıştır. Ben ve öteki aynı düzlemde karşılaşmış ve özbilinç olma yolunda kendi savaşlarını vererek kimliklerini de dönüştürebilmişlerdir.

Romanın merkezinde yer alan Venedikli köle ile Hoca'nın bir araya gelmesi kendiliğinden bir efendi-köle diyalektiğini doğurduğu gibi ben ve öteki ilişkisinin doğmasına da yol açarak bu kavramların ne derecede geçirgen olduklarını ve kimliklerin parçalanmışlıklarını göz önüne sererler.

Kaynakça

- Butler, Judith. (2004). *İktidarın Psikik Yaşamı*. (Çev: Fatma Tütüncü). İstanbul: Ayrintı Yayınları.
- Bumin, Tülin. (2016). *Hegel Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Douzinias, Costas. (2014). *“Kimlik, Tanınma, Haklar: Hegel Bize İnsan Haklarıyla İlgili Ne Öğretebilir?”. Kimlik Politikaları*. (Edt: Fırat Mollaer), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2004). *Tinin Görüngübilimi* (Çev: Aziz Yardımlı) . İstanbul: İdea Yayınevi
- Kojève, Alexandre. (2001). *Hegel Felsefesine Giriş*. (Çev: Selahattin Hilav). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Köroğlu, Erol. (2006). *“Kimlik Sorununa Palimpsest Yanıt: Beyaz Kale’de Özne ve Öteki”*. Orhan Pamuk’u Anlamak. (Der. Engin Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naci, Fethi. (2006). *“Beyaz Kale”*, Orhan Pamuk’u Anlamak. (Der. Engin Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Orhan. (2018). *Beyaz Kale*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Parla, Jale. (2006). *“Roman ve Kimlik: Beyaz Kale”*. Orhan Pamuk’u Anlamak. (Der. Ergin Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sartre, Jean Paul. (2009). *İmgelem*. (Çev: Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sartre, Jean Paul. (1985). *Varoluşçuluk (existentialisme)*. (Çev. Asım Bezirci). İstanbul, Say Yayınları.
- Schnapper, Dominique. (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*. (Çev. Ayşegü Sönmezay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.